
Béla Tomka

**Globalizáció és fragmentáció között. Beszámoló a Történész
Világkongresszusról**

[Between Globalization and Fragmentation: On the 20th International Congress
of Historical Sciences in Sydney]

Századok, vol. 139 (2005), no. 6, 1558-1563.

ről (előadások, konferencia-részvétel, vitaülés) és terveiről beszélt. Ezek között szerepel az Új Mandátum kiadónál az oktatásban, továbbképzésben is használható kötetek publikációja.

Albert Gábor történelemtanár aggodalmát fejezte ki a felsőoktatás helyzete miatt, és szakmai viták rendezését, valamint módszertani ajánlások megfogalmazását sürgette, valamint javasolta egy módszertani konferencia megrendezését.

László Kata, történelemtanár az iránt érdeklődött, hogy az MTT tervezte-e, tervez-e programot (konferenciát, emlékülést stb.) 1956 eseményeinek megismertetésére, megemlékezésére?

Romsics Ignác, az MTT főtitkára reflektált a javaslatokra és kritikákra:

- az Igazgatóválasztmányi ülésen fel fogja vetni a jövő évi konferenciára javasolt témákat, ott döntenek a végleges témáról. A szakosztályok önállóan szervezhetnek konferenciákat, emléküléseket, a MTT a pénzügyi keretek nyújtotta lehetőségek szerint tudja ezeket központilag támogatni.
- Az előadók kiválasztását több szempont befolyásolja (eddig tudományos eredmények, jó előadókészség stb.). Fiatalság eddig is voltak, de várják a konkrét javaslatokat.
- A társulati honlap frissítésének javaslatával egyetértett, de kiemelte, hogy emögött finanszírozási gondok is állnak.
- A módszertani konferenciával kapcsolatban Albert Gábort arra kérte, nyújtson be részletes, konkrét javaslatot, amelyet mérlegelés után az MTT támogathat.

Kosáry Domokos, az MTT elnöke megköszönte a részvételt, és megállapította, hogy még ilyen kényes és vitás történelmi témákban is lehet korszerű ismereteket közvetíteni tisztességes hangnemben és megfelelő szakmai színvonalon.

Szerkesztőség

GLOBALIZÁCIÓ ÉS FRAGMENTÁCIÓ KÖZÖTT

Beszámoló a Történész Világhongresszusról

A Nemzetközi Történettudományi Társaság (International Committee of Historical Sciences, ICHS) ötévente rendezi meg kongresszusát, melyre legutóbb 2005. július 3–9. között Sydneyben került sor. A hivatalos nevén 20. Nemzetközi Történettudományi Kongresszust (20th International Congress of Historical Sciences) — melyet méretére, átfogó jellegére, s a hasonló témájú rendezvények közötti helyére utalva Történész Világhongresszusnak is szokás nevezni — első ízben szervezték Európán és Amerikán kívül.

A mintegy 1400 regisztrált résztvevőt vonzó konferencia szerkezete nagyban hasonlított a korábban megszokotthoz. A gondosan kiválasztott három fő témát több szekció járta körül, emellett a mintegy két tucat úgynevezett specializált téma mindegyikével egy-egy szekció foglalkozott, valamint sor került 20 ke-rekasztal-beszélgetés és néhány műhely (UNESCO Workshop) megrendezésére.

Ezeket együttesen közel 400 előadás hangzott el. További szekciókat szerveztek a különböző nemzetközi történész társaságok és bizottságok (pl. International Association of Economic History, International Association of Contemporary History of Europe). Utóbbiak áttekintése a helyszínen sem volt könnyű, mivel a hivatalos programba nem kerültek bele. A már öt éve Oslóban is szereplő poszter-szekciót — kb. 60, többségében fiatal és fejlődő országbeli résztvevővel — Sydneyben kissé eltérő formában alakították ki, ami mindenekelőtt azt jelentette, hogy ez a kongresszus alatt elnyújtva, több napon keresztül működött.

A program sokszínűsége miatt e beszámolóban közel sem tudjuk a konferenciát szisztematikusan áttekinteni, csupán néhány téma és tendencia kiemelésére van lehetőségünk. Mindenekelőtt figyelmet érdemel a konferencia három központi témája, hiszen ezek kiválasztásával az ICHS rendszerint a nemzetközi történettársadalom igényeire reagál, vagy maga is orientálni kívánja a szakmát. E hangsúlyos problémák ezúttal a következők voltak: 1. Az emberiség és a természet a történelemben; 2. Mítosz és történelem; és 3. Háború, béke, társadalom és a nemzetközi rend a történelemben. A fő témák mindegyikével három szekció foglalkozott. Az alábbiakban először ezekből idézünk.

Az ökohistória — a környezet és a környezethez való emberi viszony, valamint a környezetvédelem története — viszonylag új és gyorsan fejlődő kutatási terület. Az újdonság is magyarázza, hogy még a tudományterület elnevezése sem mindig következetes: angolul találkozhatunk az „ecohistory”, az „ecological history” és az „environmental history” elnevezésekkel is, amelyek hasonló, bár nem teljesen azonos tartalmat hordoznak. A gyors fejlődés mindenestre tény, s ez abban is tükröződik, hogy míg az öt évvel ezelőtti oslói Világkongresszuson a húsz specializált szekció egyike foglalkozott az ökohistóriával, addig az Sydneyben már a néhány kiemelt, fő téma közé került.

Az ökohistória fontos vonásai közé tartozik az interdiszciplinaritás, a hosszú távú szemlélet, valamint a nemzeti határok meghaladásának igénye. Ez mind olyan jellemző, mely a történetírás más ágaiban is régóta igényként jelent meg, s nagy fejlődési potenciált hordoz. Az ökohistóriai megközelítés azonban számos problémával áll szemben, melyek komoly korlátokat jelentenek számára. Valószínűleg legfontosabb ezek közül az a determinizmus, mely a legtöbb ilyen munkának sajátja: a természeti környezetnek rendszerint olyan jelentőséget tulajdonítanak az emberi társadalmak fejlődésében, mely a többi tényezőnek alig hagy helyet. Ezenkívül a diszciplína mindmáig rendkívül heterogén, az alapvető definíció és módszertani kérdésekben sem láthatók még a konszenzus körvonalai. Egy — a hely szellemének megfelelő, s a konferencián elhangzott — példával érzékeltetve ezt a problémát: manapság az ökológiai történetírás körébe sorolják azt a tanulmányt is, mely az ausztráliai koaláállomány számának és területi elhelyezkedésének történeti változását vizsgálja, az emberi társadalommal való bármiféle kapcsolat keresése nélkül. Ha nem is ilyen szélsőséges formában, de számos más, az ökohistóriához sorolt munkában is csak csekély szerepet kap az emberi történelem. A tudományterület határainak ilyen tág értelmezése akadályozza a diszciplínán belüli diskurzust, sőt egyenesen lehetetlenné teheti konszenzus kialakulását a legalapvetőbb módszertani kérdésekben. Mint a vita vezetője, Ian Tyrrell, összefoglalójában megállapította, feltétlenül szükséges, hogy az ökohis-

tória fenntartsa kapcsolatát a humán tudományokkal, mert csak ebben az esetben lehet képes a történetírás és a történeti diskurzus befolyásolására.

A kongresszus talán legnagyobb érdeklődést kiváltó szekcióját *Történelem és utópia* címmel rendezték. Az előadók az e két fogalom közötti logikai ellentmondásra építették referátumaikat: a történelem a múltban megtörténteket jelenti, a történészek pedig a jelent meghatározó múlt eseményeinek, valamint ezek okainak rekonstrukciójára törekszenek. Az utópia ellenben egy a valóságtól, a megtapasztalttól eltérő, elképzelt világ megteremtése. A vitát vezető Jörn Rüsen szerint ugyanakkor a történelem és az utópia közötti kapcsolat is nyilvánvaló és elemzésre érdemes: mindkettő a változással foglalkozik, mindkettő a várakozásokhoz kapcsolódik, s főként mindkettő betölt egyfajta orientációs funkciót a társadalomban, még ha ezt eltérő módon is teszik. 1989 után sokan képviselték azt a meggyőződést, hogy az utópikus gondolkodásnak nincs jövője. A szekció több előadása ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedett, hogy manapság egy újfajta utópikus gondolkodás lehetősége, esetleg szükség-szerűsége alakult ki, mely hat(hat) a történetírásra is. Inge Münz-Koenen ezt az új elektronikus médiában találta meg, melynek virtuális valósága jelenti az új utópiát. Mások számára az utópia ennél sokkal inkább kötődik a valósághoz, mivel annak alternatíváját kínálja.

Az előadók sokrétűen bemutatták az utópiák és a történelem kapcsolatát: az utópiák egyfelől jelenthetik a múlt és a jelen kritikáját, de kínálhatják, vagy inkább ígérhetik a dicső múlt ismételt eljövetelet is. Kevésbé sikerült azonban bizonyítaniuk az utópiák funkcióját és jelentőségét a történetírás és a történeti gondolkodás számára. Hayden White szerint a történetírás által bemutatott történelem „olyan rémáiommmá vált, melyből nem tudunk felébredni,” sőt, korunk is egyfajta negatív utópia, „a globalizálódó kapitalizmus destruktív valósága”. Ennek már egyszerű túlélése is utópikus remény, s az ezentől való menekülés egyetlen módja az utópia. Jörn Rüsen konklúziója már kevésbé volt radikális és újszerű, ugyanakkor meggyőzőbben hangzott: szerinte a történelem a tapasztalatok tárháza, melyekre szükségünk van ahhoz, hogy kitaláljunk a jelenkor embertelen körülményei közül. Az antihumánus világ megváltoztatása egyben igényli a humánium vízióit, az utópiákat is. Történelem és utópia mindenekelőtt ezen a módon kapcsolódik egymáshoz.

A *Bellum justum: igazságos háborúk, igazságtalan békék?* címet viselő szekció napi aktualitása minden résztvevő számára nyilvánvaló volt. Az előadók leginkább esettanulmányokon keresztül mutatták be, hogy a háborúk szörnyűségei végigkísérték az emberi történelmet, de — mint Charles Maier megállapította — a háborúk brutalitásában fontos történeti eltéréseket is láthatunk. Emellett már régóta viták tárgyát képezi az, hogy létezik-e legitim háború, s ha igen, milyen feltételek mellett, valamint milyen mértékű és jellegű erőszak engedhető meg a háborúban.

Alfredo Canavero amellet érvelt, hogy a háborúk „civilizálása” terén a kereszténység összességében igen nagy érdemeket szerzett. Keresztény gondolkodók már a középkorban vitáztak a háborúk okozta erkölcsi problémákról. Ekkor elsősorban a háborúk okozta szenvedés minimalizálása volt az egyház célja, s az egyház elismerte, hogy bizonyos háborúk igazságosak lehetnek. Míg a

protestáns gondolkodók továbbra is hittek az igazságos háborúkban, melyek a gonoszok megbüntetését szolgálhatják, a katolikus egyházban a 19. századtól fokozatosan a háborúk elkerülésére helyeződött át a hangsúly.

A szekcióban további referátumok foglalkoztak a háborúkban alkalmazott még elfogadható erőszak mértékéről és jellegéről folytatott vitákkal. A szövetségeseknek a második világháborúban Németország ellen alkalmazott hadviselése, mely a terrorbombázások révén kimondottan a polgári lakosságot vette célba, nem csak a közelmúltban Németországban megjelent — *Der Brand* című — könyv kapcsán került ismét reflektorfénybe, de már a kortársak attitűdje is ellentmondásos volt ezzel kapcsolatban: voltak, akik csak némi „járulékos áldozat”-ot (collateral damage) tartottak elfogadhatónak, mások ellenben ünnepelték a kimondottan a polgári lakosság elleni bombázásokat végrehajtó katonák tevékenységét. A témához kapcsolódó dilemmák, sőt tabuk meglétét mutatta Pieter Lagrou tanulmánya, mely a terrorizmus és a legitim terrorizmus kérdésével foglalkozott. Lagrou a partizán hadviselést és az azokkal szembeni megtorlásokat vizsgálta, melyek Napóleon spanyolországi hadjárata óta a hadviselés fontos kérdései közé tartoznak. Az első világháborúban még mindkét hadviselő fél hallgatólagosan elismerte a megtorlás elvi legitimitását partizán hadviselés esetén. Ezzel szemben a második világháborúban a szövetségesek méltatták a partizánok tevékenységét, bár a háború utáni perekben aztán elismerték a megtorlás jogát. Mindenesetre a háborúban még elfogadhatónak tekintett erőszak határai máig fontos problémát jelentenek, s az erről folytatott diskurzus felerősödött a közelmúlt iraki háborús cselekményei nyomán.

Az úgynevezett specializált témákkal foglalkozó szekciók áttekintésére még ilyen vázlatosan sincs lehetőségünk. A 25 szekció közül több foglalkozott az Európán és Amerikán kívüli térségekkel (Afrika története összehasonlító perspektívában; Kína és a világ az újabb korokban; A Csendes-óceán térségéről élő kép; A Közel-Kelet birodalmai; Kolonializmus és posztkolonializmus), a válások és kultúrák kölcsönhatásaival (Keresztény-izlám kapcsolatok a történelemben; Krisztianizáció az antikvitástól napjainkig; Kultúrák és identitások összeütközése: Bevándorlók és őslakosok; A keresztény Európa kelet felé tekint; Viták a tradícióról és a modernitásról: transzkulturális és történeti perspektívák). Szintén hangsúlyt kaptak klasszikus társadalomtörténeti témák, gyakran az összehasonlító szempont érvényesítésével (A jóléti államok kialakulásának modelljei globális perspektívában; Vallás és közszféra; A városok irányítása a történelemben; Oktatás: a befogadás és a kirekesztés mechanizmusai; A tömegmigráció gazdasági, politikai és kulturális következményei), valamint a nemzet és a nemzetállamok (A nemzetállam konstrukciója és dekonstrukciója a Balkánon; Tankönyvek: a nemzetállami narratívától a polgári jogok narratívájáig) és a globalizációs folyamatok (Gazdasági globalizáció történeti perspektívában; A cukortermelés expanziójának hatásai öt kontinensen).

A konferencián az egyes országok természetesen nagyon különböző mértékben voltak jelen. Néhány országból csupán egyetlen résztvevő érkezett, míg a rendező Ausztráliából több mint háromszázan regisztráltatták magukat. Több tudományos nagyhatalom pozíciójának megfelelő küldöttséggel szerepelt: ezek közé tartozott az Egyesült Királyság, Németország és Franciaország. Feltűnő volt az

olaszok és a japánok nagy száma is. Néhány ország méretéhez képest igen aktív volt: kitűnt mindenekelőtt Finnország, de Svédország, Norvégia, Izrael, Kanada és Hollandia is ide sorolható. Kelet- és Kelet-Közép-Európából ellenben viszonylag csekély számú történész utazott Sydneybe. Ráadásul körükben a központosított, antidemokratikus tudományszervezés jelei is erősen megfigyelhetőek voltak: Szlovákia, Belorusszia, Bulgária, sőt Ukrajna esetében csak a fővárosból és rendszerint annak is egyetlen — akadémiai — kutatóintézetéből érkezett résztvevő.

Ezen a ponton szükségesnek tűnik néhány megjegyzés a magyar történetírás képviselőitől. A konferencián három magyar történész előadása hangzott el: Sipos Péter a második világháború történetét tárgyaló, Tomka Béla A jóléti államok kialakulásának modelljei globális perspektívában című szekciójában, Tóth István György pedig a Politikai kultúra Közép-Európában európai és globális kontextusban elnevezésű szekciójában szerepelt. Ezenkívül Kontler László a Felvilágosodás és kommunikáció: Regionális gyakorlat és globális következmények címet viselő szekciót vezette.

A konferencia tapasztalatai alapján is egyértelmű tendenciának tűnik az, hogy a kelet-közép-európai térség kezd háttérbe szorulni a nemzetközi történetírásban — pontosabban ez a folyamat már előre is haladt —, ami érvényes a magyar esetre is. A régióval kapcsolatos kutatások messze kevesebb figyelmet kapnak ma a tudományos közvélemény részéről, mint mondjuk két vagy három évtizeddel ezelőtt. Ennek nyilvánvalóak az objektív okai, melyek részben örvendetek, hiszen összefüggnek azzal, hogy a régió „normalizálódik”, vagyis fejlődése kiszámíthatóbb lett és bevált, de legalábbis ismert mintákat követ. Azonban az érdeklődés visszaesése egyben összefügg a posztkommunista tudományszervezés kudarcával is, hiszen a visszaeső nemzetközi jelenlét (pl. a legnívósabb folyóiratokban és a legjelentősebb konferenciákon) a történetírás nemzetközi összehasonlításban hanyatló színvonalának jele. Mivel az elszigeteltség csak tovább tendenciát megtörni — ezt eredményezhetné a Történelem Világkongresszuson való aktívabb magyar részvétel is. Ez — az esetleges látszat ellenére — nem elsősorban anyagi kérdés, hiszen a magyar történészek nem merítették ki az utazásokra rendelkezésre álló pénzforrásokat, vagyis elfogadott előadások esetén további történészek kiutazására lett volna lehetőség.

Ami a konferencia technikai lebonyolításának, megrendezésének színvonalát illeti, az összességében elmaradt a megszokottól. A szervezők ugyan kihasználhatták a University of New South Wales campusának fejlett infrastruktúráját, és a kiváló előadótermek és más épületek, s az azokat körülvevő ápolt zöldterületek is színvonalas környezetet biztosítottak. Más tekintetben azonban a szervezésbe sok hiba is vegyült, s az meglehetősen „lélektelennek” tűnt. Példa lehet erre a konferenciakötet igénytelen nyomdai kivitelezése és kevéssé praktikus szerkezete, a résztvevők megfelelő helyszíni tájékoztatásának hiánya, vagy az, hogy az egyetemi szállásokról sokan már néhány nap után csalódva távoztak.

A konferencia helyszínének kiválasztásakor tudatosan törekedtek arra, hogy ezúttal Európán és Amerikán kívül kerüljön sor a rendezvényre. Ezzel a Nemzetközi Történettudományi Társaság (ICHS) a maga eszközeivel reagálni kívánt a globalizációs folyamatokra, s egyszersmind elő kívánta segíteni a törté-

netírás hagyományos centrumain kívül élő történészek emancipálódását – Jürgen Kocka megnyitó beszédében maga is hangsúlyozta ezeket a szándékokat. Mindez egyfelől tükröződött a konferencia-résztevők és előadók arányaiban, melyek között az európai dominancia ezúttal nem érvényesült. A szekciók tematikájában ugyancsak látható volt az Európán kívüli országok és régiók problematikájának növekvő súlya, a globális történeti kérdések iránti érdeklődés és ezzel együtt bizonyos, eddig inkább csak egy-egy régióhoz kapcsolódó kérdések globális megközelítésének igénye. Ennyiben indokolt lehet a történész szakmán belül is a globalizáció hatásáról beszélni. Ugyanakkor nem állíthatjuk, hogy a globalizáció valamiféle homogén, hasonló témákkal és azonos módszertannal rendelkező, egységesülő „nemzetközi” történetírás felvonulását-létrejöttét vagy akár csak ebbe az irányba való elmozdulását eredményezte a konferencián. Éppen ellenkezőleg: a kutatót földrajzi területek és témák kitágulása láthatóan egyfajta fragmentálódáshoz is vezet a nemzetközi történetírásban, mely egyben a globalizációval ellentétes következményekkel jár, hiszen sok tekintetben gátolja az intenzív együttműködést/egymásrahatást. E fragmentálódás jele, hogy a konferencián nem volt látható olyan kérdés, megközelítés vagy módszer, amely — pl. korábban a kvantitatív történetíráshoz, vagy később a posztmodern történetíráshoz hasonlóan — ha nem is uralkodott, de történész-tömegeket volt képes befolyásolni és azonos irányba terelni. Inkább azt tapasztalhattuk, hogy a történészek a korábbinál nehezebben találnak ilyen közös platformot, ezért állítjuk azt, hogy a szakma — legalábbis globális perspektívából — fragmentálódik. Mindazonáltal kérdés az, hogy e tendenciák tartósak maradnak-e. Valószínűleg erre is választ kapunk a következő Történész Világkongresszuson, melynek rendezési jogát 2010-re Amszterdam nyerte el.

A TÁRSADALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS NEMZETKÖZI INTÉZMÉNYESÜLÉSÉNEK ÁLLOMÁSAI

A Nemzetközi Társadalomtörténeti Társaság létrejöttéről

A tudományágak intézményesülésének és a többi tudományterülettel való emancipálódásának három talán legfontosabb tényezője a szakmai tudományos társaságok megszerveződése, saját folyóiratok megjelenése, valamint a specializált tudományos konferenciák megrendezése. Ami a társadalomtörténetet illeti, az egyes nemzetek szintjén rendszerint már eddig is mindhárom előfeltétel létezett. A német, brit vagy francia példák ismertek, így itt jólesően csak azt állapítjuk meg, hogy ezen a téren ma már Magyarország sem kivétel — gondoljunk a Hajnal István kör, a HIK éves konferenciája és a *Korall* hármására —, még ha tartalmi téren korántsem lehetünk elégedettek. Nemzetközi téren azonban a legutóbbi időikig nem volt teljes a társadalomtörténet intézményesü-